

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН З НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ

КОССАК Володимир Михайлович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8698-7461>

МИХАЙЛІВ Марія Омелянівна - доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1702-7432>

УДК 342.951:616-089.843

DOI 10.32782/LAW.UA.2023.2.13

У статті, на підставі аналізу чинного законодавства України, виокремлено види суб'єктів правовідносин з надання медичної допомоги в сфері трансплантації. Звернено увагу, що законодавець до таких учасників відносить і інших суб'єктів господарювання не встановлюючи вимог до їхньої організаційно-правової форми та не визначаючи їх правового статусу. Трансплантаційна діяльність загалом не має на меті отримання прибутку суб'єктами, які пов'язані з наданням послуг у зазначеній сфері, хоча не виключається оплата медичних послуг зі сторони реципієнта (пацієнта). З огляду на це, господарська (підприємницька) діяльність не є ознакою медичної практики в сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині. Тому, немає потреби в законодавстві підкреслювати, що зазначені учасники відносин, пов'язаних із трансплантацією є суб'єктами господарської діяльності. Достатньо вказати, що такі послуги можуть надаватися суб'єктами, які згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність.

На основі аналізу Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» обґрунтовано висновок, що реципієнт є особою, на яку поширюються правові засади надання медичної допомоги пацієнтам з врахуванням особливостей правового статусу, передбаченого спеціальним законодавством про трансплантацію. Тому реципієнт наділений всіма правами пацієнта з врахуванням медич-

них показань відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я для застосування трансплантації. Таким чином, йдеться про спеціальний статус реципієнта як учасника правовідношення з трансплантації. Проте реципієнтами можуть бути не лише громадяни України, але й іноземці та особи без громадянства. Законодавством України не виділяються особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства в якості реципієнтів. Водночас досвід нормативного регулювання статусу реципієнта свідчить про необхідність врегулювання цього питання в законодавстві. В національному законодавстві встановлюється перелік особистих немайнових прав та порядок їх здійснення, визначаючи при цьому особливості правоздатності та дієздатності іноземних громадян та осіб без громадянства. Права та обов'язки зазначених суб'єктів можуть конкретизуватися в договорі про надання медичної послуги з трансплантації, укладеного з медичним закладом, пов'язаним з трансплантаційною діяльністю. Проте питання пов'язані із правосуб'єктністю учасників трансплантаційних відносин у випадку, якщо медична послуга з трансплантації надається на території України, повинні вирішуватися відповідно до права країни, з якою найбільш тісно пов'язане таке правовідношення, тобто законодавством України.

Ключові слова: трансплантація, суб'єкти трансплантаційних відносин, реципієнт, медична послуга, анатомічні матеріали людини.

Постановка проблеми

У зв'язку з новелізацією приватного права та проведенням медичної реформи в Україні правове регулювання відносин у сфері трансплантації та пов'язаної з нею діяльності потребує оновлення та запровадження нових надійних та дієвих механізмів правового регулювання, зокрема, це стосується і визначення правового статусу суб'єктів правовідносин з надання медичної допомоги в сфері трансплантації.

Стан теоретичного дослідження

Питання, пов'язані із правовою природою відносин з надання медичної допомоги в сфері трансплантації та правовим статусом суб'єктів таких відносин, виступали предметом наукових досліджень таких учених: Булеци С. Б., Герц А. А., Квіт Н. М., Майданика Р. А., Сенюти І. Я., Симонян А. В., Сліпченка С. О., Шишки О. Р. та інших. Проте чимало положень щодо правового статусу суб'єктів правовідносин з надання медичної допомоги в сфері трансплантації залишаються дискусійними та потребують подальших наукових досліджень.

Метою дослідження є аналіз норм чинного законодавства України в сфері трансплантації та доктринальних підходів щодо правового статусу суб'єктів правовідносин з надання медичної допомоги в сфері трансплантації. У підсумку виокремити види суб'єктів, пов'язаних із трансплантаційною діяльністю, визначити правовий статус суб'єктів правовідносин з надання медичної допомоги в сфері трансплантації та запропонувати механізми удосконалення правового регулювання відносин, які виникають за участю таких суб'єктів.

Виклад основного матеріалу

Аналіз чинного законодавства в сфері трансплантації дозволяє класифікувати систему суб'єктів, пов'язаних із трансплантаційною діяльністю. До неї належать:

1. медичні заклади, які згідно із законодавством мають право здійснювати трансплантаційну діяльність;
2. суб'єкти, що надають послуги із зберігання і перевезення анатомічних матеріалів;

3. заклади, які здійснюють трансплант-координацію та забезпечення функціонування інформаційних систем і реєстрів у сфері трансплантації;

4. бюро судово-медичної експертизи, які здійснюють вилучення анатомічних матеріалів у донора – трупа.

Законодавством не встановлено вимоги до їхньої організаційно-правової форми. Однак серед учасників трансплантаційних відносин законодавець перераховує «інших суб'єктів господарювання».

В ст. 55 Господарського кодексу України міститься визначення поняття суб'єкта господарювання, під яким розуміють учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [1].

Суб'єктами господарювання є:

- 1) господарські організації - юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

- 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єкти, що здійснюють діяльність у сфері трансплантації повинні мати ліцензію (дозвіл) на заняття медичною практикою в області надання трансплантаційних послуг. Юридичні особи, які безпосередньо здійснюють трансплантаційне втручання, можуть отримувати дохід на підставі платних договорів про надання медичних послуг. Але відносити їхню діяльність до господарської як її визначено в Господарському кодексі України не можна.

Під господарською діяльністю відповідно до положення ст. 3 Господарського кодексу України розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлен-

ня та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватися і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Трансплантаційна діяльність загалом не має на меті отримання прибутку суб'єктами, які пов'язані з наданням послуг у зазначеній сфері, хоча не виключається оплата медичних послуг зі сторони реципієнта (пацієнта).

Непідприємницькі товариства, які реалізують приватні корисні інтереси забезпечують особисті немайнові права учасників та є «найпростішою формою організації суспільних відносин, яка не потребує складної системи органів управління» [2, с. 20].

Аналіз Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [4] дає можливість дійти до висновку, що учасники діяльності, пов'язаної з наданням трансплантаційних послуг повинні бути суб'єктами господарювання, створені та зареєстровані в установленому законом порядку, незалежно від організаційно-правової форми, які мають відповідну ліцензію та дотримуються вимог, встановлених чинним законодавством про трансплантацію.

Збір анатомічних матеріалів здійснюють спеціалізовані медичні заклади, а у донора-трупа також бюро судово-медичної експертизи. Водночас діяльність у сфері надання трансплантаційних послуг здійснюється шляхом зберігання, перевезення анатомічних матеріалів людини, забезпечення функціонування інформаційних систем та реєстрів.

Немає потреби в законодавстві виокремлювати, що зазначені учасники заходів, пов'язаних із трансплантацією є суб'єктами господарської діяльності. Достатньо вказати, що такі послуги можуть надаватися іншими суб'єктами, які згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність.

На основі законодавчого та наукового розуміння медичної практики, медичної допомоги та медичного обслуговування А. В. Симонян робить спробу обґрунтувати поняття медичної практики, як виду господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, яка провадиться суб'єктами господарювання на підставі ліцензії з метою надання медичної допомоги та іншого медичного обслуговування і полягає у наданні медичних та пов'язаних з ними послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних та психологічних функцій, оптимальної працездатності людини. З урахуванням наведеного та аналізу інших ознак суб'єкта медичної практики авторка пропонує визначити його як заклад охорони здоров'я будь-якої форми власності та організаційно-правової форми та фізичну особу – підприємця, які здійснюють господарську діяльність з медичної практики, реалізують господарську компетенцію в цій сфері, мають відповідні майнові медичні ресурси і несуть самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями, крім випадків, передбачених законодавством [6, с. 8].

Приведене визначення має узагальнюючий характер і стосується певних видів медичної практики. Однак для сфери надання медичних послуг з трансплантації вартісна їх оцінка не є визначальною. Тому господарська (підприємницька) діяльність не є ознакою медичної практики в сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині.

Згідно з ч. 1 ст. 2 Цивільного кодексу України [7] учасниками цивільних правовідносин є юридичні особи. Поняття юридичної особи міститься в ст. 80 Цивільного кодексу України. Відповідно до дефініції названої статті юридичною особою є організація, що створена і зареєстрована у встановленому законом порядку.

Участь юридичної особи у цивільних правовідносинах здійснюється через категорії право- та дієздатності, які визначають її статус як суб'єкта відносин. В сучасному Цивільному кодексі України законодавець відмовився від спеціальної правоздатності юридичної особи, декларуючи її універсальну право- дієздатність.

Правоздатність юридичної особи зумовлена метою її створення. Юридична особа набуває цивільні права та створює для себе цивільні обов'язки функціонуючи на основі установчих документів. Водночас для здійснення певних видів діяльності юридична особа має отримати ліцензію. Згідно з ч. 3 ст. 68 Цивільного кодексу України окремими видами діяльності, перелік яких визначений законом, юридична особа може займатися тільки після одержання спеціального дозволу (ліцензії). До сфери, яка підлягає ліцензуванню відноситься медична діяльність, в тому числі трансплантаційна.

Статус фізичної особи в контексті здійснення особистого немайнового права на охорону здоров'я та медичну допомогу можна розглядати в площині загального правового положення людини як суб'єкта відносин та особи, яка потребує трансплантації анатомічних матеріалів в якості одного з способів лікування.

В Україні загальним актом регулювання відносин у сфері медичної допомоги є Основи законодавства України про охорону здоров'я [3], який визначає засади забезпечення реалізації права на охорону здоров'я. Відповідно до положень названого вище акту, право на охорону здоров'я представляє собою комплекс забезпечувальних заходів, спрямованих на збереження здоров'я людини. Складовою частиною права на охорону здоров'я є право на медичну допомогу. Порушення права на медичну допомогу є водночас порушенням права на охорону здоров'я, хоча в Цивільному кодексі України зазначені особисті немайнові права мають самостійний характер.

Згідно із Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» реципієнт - це особа, яка потребує медичної допомоги із застосуванням трансплантації. Отже, можна зробити висновок, що реципієнт є особою, на яку поширюються правові засади надання медичної допомоги пацієнтам з урахуванням особливостей правового статусу, передбаченого спеціальним законодавством про трансплантацію.

Виходячи з позиції, що діяльність, пов'язана з трансплантацією, є медичною

послугою, реципієнт має всі права пацієнта з врахуванням медичних показань відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я для застосування трансплантації. Таким чином, можна вести мову про спеціальний статус реципієнта як учасника правовідношення з трансплантації.

Насамперед, це стосується обсягу дієздатності особи-реципієнта. Якщо реципієнт не досяг 14-річного віку або визнаний у встановленому законом порядку недієздатним, трансплантація застосовується за згодою об'єктивно поінформованих його батьків або інших законних представників. Стосовно реципієнтів від 14 років або визнаних у встановленому законом порядку обмежено дієздатними трансплантація застосовується за згодою таких об'єктивно поінформованих осіб.

В ст. 284 Цивільного кодексу України міститься положення, що особа, яка досягла 14 років самостійно може звертатися за надання їй медичної допомоги, обирати лікаря, методи лікування. Аналогічного змісту положення закріплено у ст. 38 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Однак законодавець не розкриває змісту поняття «медична допомога» в названих статтях. Адже види медичної допомоги можуть бути різними.

Трансплантаційні заходи, як правило, здійснюються у випадках, коли є пряма загроза життю та здоров'ю пацієнта. У разі якщо реципієнт перебуває у невідкладному стані, що становить пряму та невідворотну загрозу його життю, медична допомога із застосуванням трансплантації надається без згоди реципієнта, його батьків або інших законних представників. В такому випадку відносини з надання медичної допомоги регулюються соціальним медичним правом або в рамках цивільного правовідношення страхування життя та здоров'я. Йдеться про випадки, коли пацієнт не в стані висловити свою згоду або незгоду на трансплантацію. Але це не припиняє особистого немайнового права на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Тому, у разі якщо ненадання згоди на трансплантацію може привести до тяжких наслідків для реципієнта, лікуючий лікар

зобов'язаний пояснити це реципієнту. Це стосується серед іншого права на безоплатну медичну допомогу та пріоритетність у її наданні.

Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» не виокремлює особливостей правового статусу іноземців та осіб без громадянства як донорів чи реципієнтів. В Україні функціонує єдина державна інформаційна система трансплантації органів та тканин, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, обробки, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі), знеособлення та знищення визначеної законом інформації про фізичну особу та іншої інформації, передбаченої законодавством, а також для здійснення автоматизованого об'єктивного і неупередженого розподілу анатомічних матеріалів людини, визначення пар донор-реципієнт, що зберігається на інформаційних ресурсах, зареєстрованих та розташованих в Україні. В списку реципієнтів, які перебувають на обліку в закладі охорони здоров'я з метою застосування їм трансплантації, форма та порядок ведення якого затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я теж не виділяються особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства - реципієнтів.

Водночас досвід нормативного регулювання статусу реципієнта свідчить про необхідність врегулювання цього питання в законодавстві. Зазвичай норми про особисті немайнові права містяться в положеннях, які визначають правовий статус фізичної особи в цивільних кодифікаціях кожної країни. В національному законодавстві встановлюється перелік особистих немайнових прав та порядок їх здійснення, визначаючи при цьому особливості правоздатності та дієздатності іноземних громадян та осіб без громадянства.

В ч. 1 ст. 17 Закону України «Про міжнародне приватне право» [5] передбачено, що виникнення і припинення цивільної правоздатності фізичної особи визначається її особистим законом. Особистим законом

фізичної особи згідно з ст. 16 названого закону вважається право держави, громадянином якої вона є. Якщо фізична особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом вважається право тієї з держав, з якою особа має найбільш тісний зв'язок, зокрема, місце проживання або займається основною діяльністю. Особистим законом особи без громадянства вважається право держави, у якій ця особа має місце проживання, а за його відсутності – місце перебування. Особистим законом біженця вважається право держави, у якій він має місце перебування.

Під особистим законом фізичної особи розуміється право держави, що переважно регулює особисті, шлюбні, сімейні та інші подібні відносини. В європейських країнах генеральною колізійною прив'язкою для визначення особистого закону фізичної особи є закон громадянства. Однак, якщо медична допомога шляхом надання медичної послуги з трансплантації здійснюється на території України колізійною прив'язкою повинно бути право країни, з якою найбільш тісно пов'язане таке правовідношення. Отже, національне законодавство України в сфері трансплантації визначає правовий статус реципієнтів – іноземців та осіб без громадянства. Права та обов'язки зазначених суб'єктів можуть конкретизуватися в договорі про надання медичної послуги з трансплантації, укладеного з медичним закладом, пов'язаного з трансплантаційною діяльністю.

Висновки

На підставі аналізу чинного законодавства у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині виокремлено види суб'єктів, які пов'язані із трансплантаційною діяльністю та звернено увагу на те, що законодавець до таких учасників відносить також суб'єктів господарювання не встановлюючи вимог до їхньої організаційно-правової форми. Трансплантаційна діяльність загалом не має на меті отримання прибутку суб'єктами, які пов'язані з наданням послуг у зазначеній сфері, хоча не виключається оплата медичних послуг зі сторони реципієнта (пацієнта). З огляду на це, відносити їхню діяльність до

господарської як її визначено в Господарському кодексі України не можна. Достатньо вказати, що такі послуги можуть надаватися суб'єктами, які згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність. Тому господарська (підприємницька) діяльність не є ознакою медичної практики в сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині.

Зроблено висновок, що реципієнт є особою, на яку поширюються правові засади надання медичної допомоги пацієнтам з врахуванням особливостей правового статусу, передбаченого спеціальним законодавством про трансплантацію. Тому він має всі права пацієнта з врахуванням медичних показань відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я для застосування трансплантації. Проте, Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» не виокремлює особливостей правового статусу іноземців та осіб без громадянства як донорів чи реципієнтів. Це вказує на необхідність врегулювання цього питання в законодавстві України. Як наслідок запропоновано правосуб'єктність іноземців та осіб без громадянства у випадку, якщо медична допомога шляхом надання медичної послуги з трансплантації здійснюється на території України визначати відповідно до права країни, з якою найбільш тісно пов'язане таке правовідношення, тобто законодавства України.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
2. Кочин В. В. Цивільні відносини у невідприємницьких товариствах та установах: теоретико-правові засади адаптації законодавства України до ACQUIS ЄС: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03, Київ, 2021. 36 с.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 15.04.2023).

4. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 15.04.2023).

5. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 15.04.2023).

6. Симонян А. В. Господарсько-правовий статус суб'єкта медичної практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Вінниця, 2017. 20 с.

7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.04.2023).

VOLODYMYR KOSSAK, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine;

E-mail: volodymyr.kossak@gmail.com;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8698-7461>

MARIYA MYKHAYLIV, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine;

E-mail: mary.mykhayliv@gmail.com;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1702-7432>

SUBJECTS OF LEGAL RELATIONS IN THE PROVISION OF MEDICAL ASSISTANCE IN THE TRANSPLANTATION SPHERE

The article analyzes the current legislation of Ukraine and identifies the types of subjects involved in legal relationships connected with the provision of medical assistance in the field of transplantation. It is noted that the legislator includes other economic entities as participants in these relationships without specifying requirements for their organizational and legal form or determining their legal status. The overall goal of transplantation activities is not to generate profits for the entities involved in providing services in this field, although payment for medical services by the

recipient (patient) is not excluded. In light of this, economic activity is not a characteristic of medical practice in the field of anatomical material transplantation to a human being. Therefore, there is no need for legislation to emphasize that the participants in relationships connected with transplantation are economic entities. It is sufficient to indicate that such services may be provided by entities that are authorized by law to engage in such activity.

Based on an analysis of the Law of Ukraine «On the Transplantation Application of Anatomical Materials to a Human Being», it is concluded that a recipient is a person to whom the legal principles of providing medical care to patients, taking into account the peculiarities of the legal status provided by special transplantation legislation, are applied. Therefore, the recipient is endowed with all the patient's rights, taking into account medical indications according to industry standards in the field of healthcare for the use of transplantation. Thus, the recipient has a special status as a participant in the legal relationship of transplantation. However, recipients may not only be citizens of Ukraine

but also foreigners and stateless persons. The legislation of Ukraine does not provide for any specific features of the legal status of foreigners and stateless persons as recipients. At the same time, the experience of regulation of the recipient's status indicates the need to regulate this issue in the legislation. The national legislation establishes a list of personal non-property rights and the procedure for their exercise, determining the peculiarities of legal capacity and capacity to act of foreign citizens and stateless persons. The rights and obligations of these subjects may be specified in a contract for the provision of medical services related to transplantation, concluded with a medical institution associated with transplantation activities. However, issues related to the legal status of participants in transplantation relations in case the medical service for transplantation is provided on the territory of Ukraine must be resolved following the law of the country which such legal relationship is most closely associated with, namely the legislation of Ukraine.

Key words: transplantation, subjects of transplantation relationships, recipient, medical service, human anatomical materials.

